

Ztráty a nálezy

POZDRAV MRTVÝM

Václav Černý

„Strážný, co se stalo v noci?

Řekl strážný: Přišlo jítro...“

(Starý zákon)

Dovolte mi, abych zahájil náš pozdrav památce spisovatelů padlých jako bojovníci a oběti této války stránkou jednoho z nich:

„Stře se přede mnou,“ praví Kulhavý poutník, „krajina ozářená ve slunci, líbezná, utěšená, to ta nejhezčí, s milostnou prostotou složená ze všech radostných krajin, které jsem tu na světě poznal. S postavami ženců, žen trahajících jahody, s myslivci, rybáři, s milými dětmi, které dovádějí, hraje si u dveří. S domy, vesnicemi, městy. Se zvířaty, květinami, motýly a ptáky. Se zavinetou kuklou, s mravenčím vajíčkem, s jednou kapkou rosy. Se vším, čím je pro mne život a svět, ten veškerý bílý svět. Odchází ze z této tak důvěrné Marnosti do neznámé ciziny věčna, ještě bych chtěl v poslední chvílce mít v očích nikoliv obraz zahnědlé lebky uboze děravých a němých očních důlků, ale třeba jen jedinou větvičku růžově kvetoucího vřesu, jen šípkový květ, odnésti si v pohledu třeba jen jediný ve větru se kymácející modrý zvonek – a než všechno zhasne – nechť se v jeho kalichu třepe ještě muška, ještě naposled, malinká, skoro neviditelná! Neboť mám všechnu tuto Marnost příliš rád, i sebemenší kousek z ní by mi ještě na tu velikou cestu stačil, tak na ní visím...“

Nelze se nad těmito řádky těžkomyslného, a přece zjitřeného lyrismu nezachvět žalem a hrůzou a vzpourou: tak hluboký a dramatický vztah k životní plnosti prozrazují, tolik v nich cítíš neklidné a vroucí, hořké i sladké

lásky k existenci a světu, tolik úporné vůle držet se milených krásných marností! Neboť básník je ten, kdo světu a životu lépe a více rozumí než my, proto je i lépe a více miluje: jak bolestné je potom pomýšlení, musí-li je opustit před časem a nedobrovolně, než se ukojí jeho „těkavost a neklid, baživost a touha“, než všichni ti, které si přál na světě potkat, odpovědí na jeho pozdrav, než vstřebá z tváře veškerenstva i z hlubin vlastního srdce všechn ten „nedočerpatelný jas“ i smutek, jež na něho čekají a jemu náležejí, než pozná všechny radosti svých možných vítězství a všechny bolesti a rozkoše svých nejistot!

A přece z těch slov, ba právě z týchž slov o nevykořenitelné lásce básníka k životu šlehe ti do tváře pojednou i silivě dobrodružný cit tragické radosti, síly a vítězoslávy. To pro ono vědomí hrdinské mravní vůle, kterou projevili ti, kdo samou svou podstatou milovali život a svět více než my – a ne-li více, tedy jistě hlouběji, jemněji a plodněji – a přesto obětovali svou lásku a sebe s ní hodnotě, jejímž jsou dnes už věčnými symboly a kterou zde v nich uctíváme – české poezii, české kultuře. Nad jejich charakternost, nad vroucnou a velkomyslnou sílu jejich mravní vůle není v oněch šesti letech otroctví, kdy jsme neměli jiné vlasti než své básníky, nic vznešenějšího, nic povzbudivějšího, nic radostnějšího při vši bolesti. Neboť nám svým osudem, svým dobrovolně přijatým osudem nebo alespoň způsobem, jímž dovedli popřít násilí ve chvíli samé, kdy je drtilo, nade vše jasně dokumentovali životnost a velikost naší kultury národní a ozřejmili znovu smysl a podstatu kultury vůbec. Ukázali nám a znovu dokázali, že není veliké žít mimo boj a držet se stranou pomíjivé chvíle, nýbrž vydávat se v nebezpečí pro svou věrnost. Že nic nemůže lépe dokázat hodnotu kulturní vůle než způsob, jímž se snažíme ji naplnit: nasazující vše, a především sebe. Že umění i celá vzdělanost jsou podstaty heroické, jsouce podstaty aktivní: jsou vždy něčím vydobytým, co před zápasem a obětí neexistovalo. Že není jiné nesmrtnosti díla krom té, která je dělána ze smrti lidí. Že není kultury bez mravního vztahu tvůrce k jeho vnitřnímu světu, že kulturní podstatě odpovídá jen charakter, jen charakter může být opravdu kulturně kladný a plodný. Že konečně česká vzdělanost v této nejhroznější chvíli svých osudů měla dostatek právě charakterů.

Takový je smysl, obecný a společný smysl života a smrti všech na tomto místě dnes vzpomínaných popravených nebo umučených českých spisovatelů. Je jich skrze poušť oněch zneuctěných let celá alej vítězů a hrdinů. Jsou mezi nimi tvůrčí zjevy veliké i méně významné. Ale nám zde nepřipadá úkol měřit je umělecky: jiné chvíli náleží úloha či melancholická rozkoš usednout znovu s poutníkem Josefem Čapkem „do stínu pod

velikým stromem, jehož listí se třpytí a šepotá dolů k zemi, do šira kraje i vzhůru k blankytu“, odpočinout, pooddechnout, útěšlivě se zasnít se samotářem a načerpat v jeho věcnosti znepokojeném a laskavém srdci novou vůli k opravdovosti, novou vůli k dobrotě, nové tušení metafyzických tajemství. Jiná příležitost učiní zadost povinnosti změřit hrdé a strmé hrany génia Vančurova, podivit se logice, vytríbenosti, cílevědomosti nejenergičtějšího z uměleckých voluntaristů, zchlazujícího svou inspiraci, aby ji rozmnožil a znásobil jasem a klidem, jeho velkolepé moci nad sebou samotným, která jej činila pánem všeho, co je v umění osvojitelné. Jiná chvíle, jiná příležitost vzdá čest Jaroslavu Kratochvílovi, jehož jméno vojáka, historika i romanopisce znamenalo po čtvrt století totéž, co znamená statečná, nesmlouvavá, a přece skromná žádostivost pravdy – i Bedřichu Václavkovi a jeho ukázněnému, pronikavému a neúplatnému talentu kritika a vědce. Ta čtyři jsou jména největší z odešlých. Buď si však jakýkoliv a jakkoliv různý jejich význam osobní a jednotlivý, dnes se skláníme – opakují – před tím, co znamenají spolu a všichni rovně, před smyslem jejich smrti, o něž se dělí i s legií svých druhů ostatních: tu jsou všichni stejně velcí, neboť jsou všichni svou obětí autory téhož velkého díla.

Tak se naše smuteční slavnost proměňuje jejich vůlí v slavnost síly a vítězství. Díky jim za to! Dík, nový a věčně opakovaný jim dík za sílu české kultury, kterou svou smrtí demonstrovali, ale také za neslýchaně těžkou zkoušku, které vystavili nás, živé. Pravím: zkoušku, neboť veliké vítězství jest i veliké nebezpečí, a lidská povaha snáší často triumf hůře nežli porážku. Bylo by neslýchaně neblahé, kdybychom věnec, jímž ve své oběti ověnčili českého tvůrčího ducha, měli pokládat za jeho dědictví definitivní a třeba i jen na okamžik zdřímli ve stínu jejich ctností. Ve skutečnosti jejich vítězství klade nám – po první chvíli radosti – jen samé příkazy, povinnosti, závazky a je pro nás nejnesnadnější věcí na světě. Vůbec se zdá, že nejnesnadnější své chvíle nemá český duch a český člověk za sebou, ale právě před sebou: má se totiž ukázat hodným svých mrtvých a nezneužít jejich smrti. Má splnit jejich odkaz. Odkaz mravní, kulturně-mravní, myslím, všem jim zase společný – nikoliv jejich programy kulturně-politické, jichž je více, neboť mrtví byli lidmi různých kulturně-politických táborů a vyznání, a pokud jimi byli, zůstávají i dále diskutovatelní, nezávazní. Bylo by ostatně příliš snadné rozvinovat jejich jménem tento program, jež hlásat nesluší dnešní příležitosti. Příliš snadné: stačilo by mně sáhnout po zápisech, jež z jara roku 1942 redigovali z vyššího pověření pro hnutí národněrevoluční Václavek, Vančura s přítelem Halasem a se mnou, a po vlastních návrzích pro ústředí ilegálního hnutí z roku 1943 a 1944, okomentovaných rukou Jaroslava Kratochvíla. Niko-

liv, nesáhnou po nich. O jinou tu věc dnes běží: o to, co je v odkazu našich mrtvých spisovatelů nediskutovatelné, co je v něm pro nás všechny povinné. A to je jejich kulturní étos.

Mám za to, že čistota je jméno první půle tohoto étosu. A svoboda jméno druhé půle.

Čistota! Ano, tito mrtví spisovatelé byli především lidmi nevýslovně čistými. Toto je první jejich volání k nám, a jestliže český kulturní člověk nehodlá, nemůže nebo nedokáže je vyslechnout a být ho poslušen, veliké bude jednou po něm mlčení. Víím, že se nyní u nás na všech stránkách, i v kultuře, čistí, a jistě je to věc nutná a záslužná. Už proto, že ovzduší, zamořené výparem zrady a otrockého přisluhování, bylo nedýchatelné. Ale všechny tyto čistky – a kéž jsou rychlé – jsou v podstatě jen úkonem jaksi zdravotně policejním, jsou pouhým předpokladem. Ti naši mrtví byli by se jistě spokojili právem všemi zrádci a zbabělci až do smrti a otevřeně pohrdat. Všechn ten další krám okolo mravních oprav, to usilovné pseudoočišťování nakažených, ty obnovené kandidatury na dobrou pověst, ta touha včerejších bázlivců a měkkýšů po slávě veteránů velikého boje, jsou jen nezajímavou komedií, zdržující od práce. Nikoliv, čistota kompromitovaných nás nezajímá. Nýbrž naopak: čistota nekompromitovaných! Ta je nekonečně drahocennější, a o tu jest se více trásti. Čistota těch, kdo bojovali, a právě proto nesmějí samy sebe uznat za hodné odměny. Neboť byli po léta, po strašná, těžká, krvavá léta, solí této země, kéž se nikdy nepromění v její vychladlé bláto! Úřady a hodnosti budou zajisté nyní padat do klína schopným lidem, ba i neschopní se snad budou moci umístiti, každý podle oboru své neschopnosti: kéž dědici mravního odkazu našich mrtvých nenastavují příliš svůj klín! Kéž nové funkce, jež přijímají a v této chvíli přebudovatelské přijímat musí a jsou povinni, jsou funkcemi jen pracovními! Kéž po skončení svých nových povinností očištných, organizačních, budovatelských se všichni shledáme na starých svých místech, z nichž jsme vyšli! Kéž všichni ti stateční a opravdoví netouží příliš ani po uznání a úctě: úcta, které se budou těšit, bude přece nutně vždy méně obecná než úcta, již budou požívat nestateční a neopravdoví, neboť oni budou ctěni pouze poctivými lidmi. Netroufal bych si takto mluvit, kdyby nebylo zřejmo, že takové jsou kategorické imperativy plynoucí z étosu mrtvých. Kéž konečně dědici jejich nezapomenou, že tato čistota, tato pravdivost, pravdivost k sobě, pravdivost k druhým, slovem i činem, má ještě jedno jméno: svoboda.

Svoboda – slovo, jež dnes lze denně stokrát čísti na všech stránkách našich novin. O slovo svoboda však neběží. Nedopusťme ale, aby skutečnost svoboda zmizela z naší kulturní vůle nebo v ní byla potlačena! Za

co jiného probůh než za svobodu zahynuli přece naši mrtví, dnes oslavováni? Nelze mi zde nezpomenout před vámi dojemného a výmluvného faktu: Bedřich Václavek žil v ilegalitě pod jménem redaktora Svobody; jako Svoboda, v němž gestapo nedovedlo odkrýt hledaného Václavka, byl na jaře roku 1942 na návštěvě v cizím bytě zatčen, jako Svoboda šel na Pankrác, jako Svoboda se domníval být poslán se soudruhy na práci do Německa, an byl transportován do Osvětimi, jako Svoboda – pod jménem cizím, ale jak symbolickým pro své úsilí a boj – tam i zemřel. A vím, že bych hřešil na jeho památce přítele a poctivce, kdybych si nepřiznal, že svoboda je slovo ošidné a zneužívané, a kdybych sám sobě nenamítl pronikavý výrok Leninův o svobodě, jež může znamenati také „svobodu křičet, lhát a psát, co se zlíbí“. Nikoliv, takové svobody se nedovoláváme! Víme, že ve společnosti založené na moci peněz a nerovnosti sociální nemůže být opravdové svobody, pro umělce zrovna tak málo jako pro koho jiného: svoboda umělce v režimu kapitalistickém je jen maskovanou závislostí, závislostí na objednavateli, na vydržovateli, na koruptorovi, na žoku peněz. Svoboda tvoreni je tam buď lží, buď skutečností vykupovanou odříkáním a strádáním tvůrcovým, jako je tam všecka kultura pouhou dekorací života a nikoliv jeho dovršením a splněním. Ale tento režim vidíme právě padat v trosky a činit místo řádu novému – v to doufáme, toho si přejeme, tomu cíli nabídl už český spisovatel a umělec své spolupracovnické síly. A tu pak – ve chvíli, kdy českého umělce nečeká už osud minulých génů, osaměle a toužebně volajících ze svých „tours d'ivoire“ po organickém včlenění v dělný zástup, ve chvíli, kdy pro nás pozbývá smyslu ono smutné Flaubertovo: „Od lidu k nám žádné pouto; tím hůře pro lid, tím hůře zvláště pro nás,“ ve chvíli, kdy český umělec setřásá poslední zbytky intelektuálního mandarinství, odmítá kulturní monopol jediné třídy a staví se do služeb skutečné demokracie, – v tu chvíli, pravím, nabývá už zase práva, ba má povinnost připomenout, že umělecké a kulturní hodnoty nerostou leč za svobody a ze svobody kulturnímu tvoření ponechané. A na tomto místě mi dovolu, abych přece jen citoval z programového prohlášení národního revolučního výboru spisovatelů, zredigovaného zjara 1942 za rozhodující účasti Václavkovy a Vančurovy, tato slova, jež tam jsou úvodem k spisovatelským požadavkům sociálně stavovským a kulturně politickým: „... pro další vývoj literatury, umění i všeho duševního života je nutno, aby se všem spisovatelům, umělcům a vědcům ... dostalo úplné svobody v jejich myšlení, práci a uměleckém či vědeckém projevu; aby tedy žádný směr, umělecká či vědecká škola nebo skupina nebyla fedrována mocenskými prostředky státu na úkor jiných, nýbrž aby odborná soutěž umělecká a vědecká byla svobodná a rozhodovala v ní je-

dině práce a její jakost...“ Potud citát. Domníváme se tudíž, že mluvíme z vůle i srdce mrtvých, jestliže klademe rovnítko mezi vznět tvůrčí a vůli k svobodě, jestliže nezapomínáme, že impuls tvořivý a potřeba svobody se násobí a jsou jeden druhého navzájem příčinou i účinkem a že duch, aby dále tvořil, musí být čím dále tím svobodnější. Z ničeho jiného než ze svobody nemůže vyrůst osobnost, a bez osobnosti není umění ani vědy. Zajisté jen ve státě je možno nalézt životní podmínky umožňující tvůrčímu individuu onu svobodu, a tedy i onu osobnost; ale zato je úkolem státu vytvářet podmínky, které jeho občanům, a především těm tvořivým, od nichž si pospolitost nejvíce slibuje, pomáhají dosáti neocenitelné hodnoty osobnostní. Práva na tuto hodnotu se člověk nikdy nevzdává, ani na prospěch státu ne, leč by sociální život upadl do protimluvů: zdaru státu bylo by pak obětováno, co je jedinou zárukou jeho pokroku. Smír svobody a autority musí být skutečně, smír jednotlivce a kolektiva, svědomí a práva, osobnosti a státu. Neboť umění a kultura neleží v dřimotě mínění uznaného nebo předepsaného; a již dokonce jim nenastanou slavné dny, kdyby bylo hledání vůbec podezíráno a mělo se jen pohodlně nalézat. Jako by nestačila sama přirozená náklonnost lidské pohodlné a úslužné povahy nepřemítat o věcech, o nichž se buď nepochybuje, buď přemítat nedoporučí! Bez svobodných umělců není opravdového umění! Prostě proto, že s malými lidmi věci vskutku veliké nemohou být vykonány!

Nezdá se nám tedy, že by se český umělec, český kulturní člověk mohl vzdáti nyní, na prahu nové, naplněné doby, nároků na volnost svých projevů, svobodu svého hledání, nezávislost své tvorby. Myslíme, že chráně je jako své nejvlastnější dědictví a podmínku své spolubudovatelské práce, zůstává věren té nejkrásnější tradici našeho života. Více než v kterékoliv zemi jiné viděly lidské dějiny u nás národní umění vždy na nejvyšší výspě bojů o nový život. Je-li pravidlem pravého umění vůbec, že je mocí revoluční, zákonodárnou a budoucnostní, je skutečností umění speciálně českého, že toto pravidlo představuje v úplném průběhu naší historie jakoby ohnisko, z něhož naší tvorbě vycházejí všechny popudy nejušlechtlejší a nejplodnější. Ať běželo o myšlenku náboženskou, ať běželo o proces národního znovuvědomění, ať běželo o splnění spravedlnosti sociální, vždycky české umění, v čele nových životních sil a proudů, bylo mocí směrodatnou a osvobodivou. To je ta jeho pravá, nejskutečnější a nejnepřetržitější tradice, kterou neoddisputuje žádná lež a nezvrátí žádné násilí. A této tradice, v níž se – a tím lépe – v dějinách česká národní vůle znovu kryje se zákonitostí univerzální, této své aktivně vůdčí role nemíní se české umění vzdát jistě ani v budoucnosti. Naslouchaje hlasům časů, aby porozuměl jejich vnitřní logice, sebrav nedávnou zkušenost, aby

ji zhodnotil v novou koncepci lidského života, český umělec – maje čistotu a vůli ke svobodě svého díla za svou páteř – pomůže ze všech svých sil budoucnosti, blízké budoucnosti, k pevné a jistotné formulaci jejího charakteru, sociálního i kulturního. Takový dá závěr strašlivým rokům svého utrpení, kdy jsme viděli plakat i muže. „Z těch mužných slz líce stárlo a mládly oči.“ Ať, zbystrěné utrpením, dohlédnou se dob – a tím bude odkaz našich mrtvých druhů definitivně splněn – kdy svobodná česká vlast, obrozená v socialismu, promění se v kruhu závidějících národů v dílnu nového, příštího lidství a kdy každá vznešená myšlenka, protože vznešená, bude pokládána za myšlenku českou!

(1945)

ÚVAHA PRVNÍ CHVÍLE

Miloš Dvořák

Nikdy jsme tolik nepocítili slabost a bezmeznost lidského slova jako nad tragédií této války. Je těžké žádati od kteréhokoliv umělce, aby vyslovil strašlivá tragická dějství této poslední války v jejich úhrnu. Nedovedeme si prostě představit člověka, jehož duch by byl schopen uvidět a pojmout všechna tato dějství v jediném souhrnném pohledu, který by zároveň určoval jejich pravé místo a význam, třebaže všechna naše přání se upínají k tomu, aby se takový člověk zrodil. Těžko však si představit i to, že by někdo dovedl vdechnouti do svého díla ten stupeň napětí a vypětí, v němž se toto dění odehrávalo. Máme pocit, že není na světě člověka, jehož organismus by byl schopen takové napětí unést.

Utrpení doby, kterou jsme prošli, se v jedné věci podstatně lišilo od tragédií a utrpení dob dřívějších. Tragédie dřívějších věků měly totiž svá jeviště a svá hlediště, která poskytovala všem svým oběťm netušené možnosti heroismu. Bylo to utrpení, které bylo neskonale více viděno a slyšeno i slyšáno, utrpení, které znělo novým slovem života, jež se z něho rodilo. Plameny svatozáře mohly přeskakovati z hlav křesťanů, vydávaných v arénách římských cirků napospas dravé zvěři, přímo na čela přihlížejících. V dnešní době byla naopak veškerá pomyslitelná péče věnovaná tomu, aby utrpení jejich obětí bylo dokonale němé a hluché, aby zaniklo